

Ideologier - farlige, men nødvendige

30. Jul 2002

Av: Sigurd Skirbekk, Professor / Dr. Philos

<http://www.forskning.no/Artikler/2002/juli/1021362848.63>

Ideologene narrer ikke bare sine ofre ved å utbre for enkle virkelighetsbilder, de narrer også sine utøvere, skriver Sigurd Skirbekk i denne kommentaren om ideologier.

Arven fra opplysningstiden

"Ideologi" er et ord som først kommer inn i språket i perioden etter den franske revolusjon. Ordet, som er avledet av idea + logos, kan direkte oversettes med idé-lære og ble først oppfattet som en lære om ideers utbredelse og skulle slik inngå i en forlengelse av opplysningsfilosofenes program for en fornuftbestemt samfunnsstyring. Dette var i en tidsalder da fornuften, friheten, fellesskapet og framskrittet kunne bli oppfattet å trekke i samme retning, og da det følgelig kunne synes enkelt å distansere seg fra fortid, fordommer og fortrykk.

Forestillingene om den entydig fornuft hadde også en politisk begrunnelse. Filosofen Hans-Georg Gadamer har satt disse forestillingene i sammenheng med opplysningsfilosofenes bibelkritikk. Det ble dengang framholdt at enhver burde kunne stole på sin egen forstand og dømmekraft, og sette denne opp mot en historisk overlevert kirkelig tradisjon. Dette programmet forutsatte at det var mulig å bedømme en overlevering på en riktig, fornuftig og fordomsfri måte.

En nøkkel til å styre?

Uten denne bakgrunnen kan vi vanskelig forstå den selvsikkerhet som ideologene har lagt for dagen i sine utlegningene av forskjellige samfunnsfortolkninger. Tidlige liberalere så ingen indre motsetning i slagordene om frihet, likhet og brorskap. Etter-revolusjonære konservative kunne være overbeviste om at visse eliter satt inne med den fornuftige nøkkel til samfunnsforståelsen. Marxistiske sosialister kunne senere mene å ha fått et vitenskapelig grep om de historiske lover for samfunnsutvikling. Og nasjonalsosialister mente at de kunne fremme en samfunnsutvikling i overensstemmelse med biologiske lover.

I dag vil opplyste mennesker mene at de tok feil. Opplysning kan i prinsippet skrelle bort logisk og erfaringsmessig falske oppfatninger. Men det betyr ikke at vi, ved en ren fornuftsinnsett, vil makte å komme fram til én sann og omfattende fortolkning av samfunn og historie. Ideologier som har forutsatt dette, har alle ført til forenklete bilder av den sosiale virkelighet og av de utfordringer som vi står overfor. Derfor har de kommet til kort. Derfor har de i tur og orden tapt sin aktualitet eller mistet sin troverdighet.

Fellestrekk ved de store ideologiene

Selv om de store ideologiene har hatt appell til forskjellige befolkningssjikt og selv om deres programmer har vært til dels svært ulike, så er det likevel mulig å finne en del felles trekk ved dem, som gjør sammenlikninger mulig.

Politiske ideologier er for det første kjennetegnet av tankesystemer, der den ene påstanden bygger opp om troverdigheten av den andre. Dessuten legitimerer de spesielle interesser: Partikulære interesser får status av å være allmenne eller universelle. Den ideologiske forenkling av virkeligheten fører i større og mindre grad til en realitetsfordreining. Denne realitetsfordreiningen bidrar til å tildekke negative virkninger og sosial ofre. Endelig er ideologiene preget av selv-immuniserende forklaringer. Det betyr at innsikt og argumenter som kunne true det ideologiske byggverk, blir avvist. Dette skjer gjerne ved at innvendinger avvises som uttrykk for en eller annen sosial faktisitet ved de som framfører innvendingene, noe som kan oppfattes å gi et fritak fra å undersøke sannhetsinnholdet i innvendingene.

Vekst og fall

Det er grunn til å peke på disse gjennomgående egenskapene ved ideologiene når vi skal forklare både hvorfor de kunne få stor oppslutning i visse perioder og hvorfor de tapte tiltro i senere perioder.

Ideologiene kan få oppslutning og gi deres utøvere stor makt når den framstår med enkle løsninger på problemer som mange vil se løst. Ideologiene kan dessuten virke politisk samlende ved å ha appell til mange.

Ideologienes fall kan ikke bare forklares ved å peke på de utfordringer som politikere stilles overfor, eller ved å framheve mottrekk blant folk med andre oppfatninger. De som pretenderer å ha et heldekkende samfunnssyn, burde kunne forutse sine motkrefter.

Forenklete virkelighetsbilder og feildisposisjoner

Det er ikke tilfredsstillende å forsøke å forklare ideologienes betydning i politikk og samfunnsutvikling bare ut fra interessene til de som målbærer dem. Ingen har interesse av å ødelegge sitt eget maktgrunnlag, og likevel er det dette vi har iaktatt ved flere anledninger. Ideologene narrer ikke bare sine ofre ved å utbre for enkle virkelighetsbilder, de narrer også sine utøvere.

Forenklete virkelighetsbilder fører ofte til feilaktige disposisjoner.

I dag er det lett å sette opp gravstøtter med forskjellige årstall for å markere når tidligere dominerende ideologier tapte troverdighet. Den elitestyrte konservatismen, som lenge unngikk en rasjonell begrunnelse for sin makt, kan se tilbake på 1914 og 1968 som år da noe gikk galt for den.

Den tidligere dominerende laizzes faire-liberalismen hadde lenge vært kritisert for å komme til kort i sosialpolitikken; etter børskrakket i 1929 tapte den også troverdighet på det økonomiske området.

For fascisme og nasjonalsosialisme ble 1945 nederlaget. Den marxistiske sosialismen mistet sin politiske kraft etter 1989.

En etter-ideologisk tidsalder?

Så er det da mange som mener at vi i dag lever i en etter-ideologisk tidsalder, eller i en tidsalder der vi bare plukker eklektisk av det beste fra det meste. Men, det kan reises to typer av innvendinger mot denne oppfatningen. For det første bærer mange utbredte oppfatninger i dagens samfunn ideologiens kjennetegn. Dessuten kan det hevdes at moderne stater ikke helt klarer seg uten samlende og overordnede ideologier.

En del har omtalt tendensene til mer privatisering og markedsstyring i seinere år som uttrykk for en nyliberal ideologi. Det kan så avgjort argumenteres for dette synet. Hvis alt - fra kulturfomidling og forskning og til familieformer og moraldannelse - blir ensidig preget av markedets normer, så kan dette oppfattes som en enkel samfunnsmodell, med appell til en del. Det er likevel bare i et ideologisk perspektiv at disse interessene kan sies å være sammenfallende med det allment gode. Nyliberalismen - gammelliberal frihet for individet pluss offentlige velferdsordninger - representerer neppe noe endelig svar på modernitetens utfordringer.

Farlige ideologier

På den annen side er det vanskelig å slutte seg til opposisjonsgupper som vil revitalisere antiliberale ideologier som dominerte i visse perioder i forrige århundre. De totalitære ideologiene førte ikke bare til forenklete samfunnsbilder og til undertrykkelse av korrigerende opposisjon. De var også farlige, i den forstand at de kunne legitimere krig og folkemord i stor stil.

Den amerikanske statsviteren R. J. Rummel har i sin bok *Death by Government* fra 1995 lagt fram beregninger over folkemord i forrige århundre, fordelt på forskjellige regimer. Han kom til at det ikke var regimer legitimert av høyre-radikale og venstre-radikale ideologier som var mest forskjellige. Derimot viste totalitære regimer seg å ha vært gjennomgående mer morderiske enn noen andre - i gjennomsnitt for århundret kom han til at totalitære regimer hadde årlig forårsaket drap på 0,4 pst av befolkningen, hele 0,52 pst for de kommunistiske regimer. Autoritære regimer må stå til ansvar for en drapsrate på 0,21 pst. Demokratiske regimer ble beregnet å ha vært ansvarlig for en årlig drapsrate på 0,01 pst, i stor grad bokført for India.

Rummel mente ikke at demokratiet gir noen garanti for at de beste samfunnssyn alltid vil vinne. Men han mente at en demokratisk rett til opposisjon og korrektiv er en god garanti for at ikke det verste vil vinne.

Nødvendigheten av nye ideologier

Når det på tross av dette, er grunn til å ønske at også nyliberalismen snart får en ideologisk motpart, er det fordi at også samfunn styrt ut på nyliberale premisser kan få kritiske utfall.

Moderne differensierte samfunn er avhengig av en annen moral enn den som følger av stadig flere rettigheter til velfødde konsumenter. En langsiktig tilpasning til naturens økologiske systemer forutsetter andre normer enn de som gir en art rett til å formere seg uten grenser i en del av verden og rett til ubegrenset forbruksvekst i en annen del. Moralsk fellesskap er ikke forenlig med alle typer av individuell utfoldelse.

Det er grunn til å tro at det vil bli forskjellige forskningsmiljøer heller enn bestemte økonomiske yrkesgrupper som kommer til å bli kildene for en ideologisk fornyelse på vårt

utviklingsnivå. Men da blir det viktig å forstå også vitenskapelig autoritet på rett måte. Forskning kan falsifisere mange uholdbare oppfatninger. Men det er ikke mulig å avlede en heldekkende og totalitær ideologi av vitenskapelig forskning. Fornuft og vitenskap kan begrunne flere konkurrerende ideologier.

(Utførligere referanser til resonnementer og litteratur om dette temaet finnes i mine fire bøker: Den samfunnsvitenskapelige tenkemåte(1968/1971), Ideologiavsløring som ideologi (1986), Frihet, likhet, brorskap - og dårskap (1989) og Ideologi, myte og tro ved slutten av et århundre (1999)